

ПОНЯТТЯ СУВЕРЕНІТЕТУ У СУЧАСНОМУ МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Досліджуються поняття та зміст суверенітету, особливості зміни поняття суверенітету в контексті обговорення проблем глобалізації і нового суспільного ладу.

Постановка проблеми. У кінці ХХ і початку ХХІ ст. в сфері суверенітету з'явилися нові аспекти, особливо в контексті обговорення проблем глобалізації і нового суспільного ладу. Все активніше стала обговорюватися тема зміни, "розмивання", "зникнення" суверенітету. Останнім часом все більше йдеться про посилення взаємних зв'язків і взаємозалежності між державами, що веде, з одного боку, до посилення ролі наднаціональних органів, яким держави частково делегують свої суверенні права (приклад - Європейський союз), з іншої - до визнання низки проблем (наприклад, права людини), що виходять за рамки виняткового ведення окремих держав і підлягають міжнародному регулюванню (принцип "порушення прав людини не є внутрішньою справою"). У юридичній науці до певної міри усвідомлюється, що потрібні "комплексне переосмислення і переоцінка поняття "суверенітет" як у зв'язку з виникненням світової політичної спільноти, так і у зв'язку з уточненням меж приватних суверенітетів, принципів їх поєднання один з одним і побудови їх ієрархії" [1, с. 202]. Глобалізація в цілому сприяє зміні і скороченню суверенних повноважень держав, і при цьому процес є двостороннім: з одного боку, посилюються чинники, що об'єктивно зменшують суверенітет країн, а з іншого - більшість держав добровільно і свідомо йде на його обмеження [2, с. 22].

Сутність наукової розробки проблеми. Серед вітчизняних теоретиків міжнародного права, які зробили значний внесок у розвиток вчення про суверенітет, слід відзначити таких науковців як Є.А. Шибаєва, В.С. Шевцов, Г.І. Тункін, В.А. Василенко, А.І. Дмитрієв та ін. Ці та інші вчені вивели визнані в міжнародно-правовій думці тлумачення поняття суверенітету, які в свою чергу, є результатом розвитку вчення про суверенітет, основою якого є праця Жана Бодена «Шість книг про республіку» [3, с. 39].

Метою даної статті є вивчення концепції суверенітету в межах сучасного міжнародного права, а також тих проблем, з якими стикаються держави і міжнародне співтовариство при визначенні меж державного суверенітету в межах процесу глобалізації. Процес європейської інтеграції,

що почався після Другої світової війни, створив новий правопорядок, який є неможливим без переосмислення класичного поняття суверенітету.

Виклад основного матеріалу. Розробка теорії державного суверенітету є найвагомим внеском Ж. Бодена у розвиток політичної думки. Суверенітет він розуміє як абсолютну, постійну й неподільну владу [4, с.184]. Абсолютність суверенітету буде тоді, коли суверенна влада не знатиме ніяких обмежень для виявів своєї могутності. Постійність суверенітету буде тоді, коли суверенна влада існуватиме незмінно, тривалий час. Неподільність суверенної влади проявляється в тому, що вона ні з ким не ділить своїх прерогатив, не може бути ніяких органів, які стояли б над або поряд з нею. Ж. Боден виокремлює п'ять основних ознак суверенітету: видання законів, обов'язкових для всіх; вирішення питань війни і миру; призначення посадових осіб; дія як суду в останній інстанції; помилування [5, с. 243].

Боден розробляє концептуальну структуру держави або ж республіки, ґрунтуючись на ідеї суверенітету світської влади над усіма іншими владами. Поява цієї теорії пов'язана з цілком конкретними історичними обставинами - боротьбою королів проти зазіхань великих феодалів на самостійність у межах однієї держави (феодалі діяли за принципом «кожен барон суверен у своїй баронії») та спроб Папи Римського стати «над королями» і управляти ними. Саме тоді і склалося вчення про суверенітет як суверенітет внутрішній і зовнішній [6, с.26].

Н. Макиавеллі як і Ж. Боден пов'язував державу з монархом — носієм (суб'єктом) суверенітету, який ототожнювався з самою державою. Розмежовувавши ці поняття, Г. Гроцій ввів в політико-правову науку категорії «загальний суб'єкт» суверенітету (держава) і «власний суб'єкт», під яким розуміється безпосередній носій суверенітету. Дії верховної влади, підкреслював Г. Гроцій, не підпорядковані жодній іншій владі «і не можуть бути скасовані чужою владою за її розсудом». Мислитель вважав, що «загальним носієм» верховної влади є держава, а «носієм влади у власному сенсі» — «або одна особа, або

ж декілька осіб, згідно із законами або звичаями того чи іншого народу» [7, с. 246].

Так, Г. Еллінек писав, що суверенна державна влада означає владу, що «не знає над собою жодної вищої влади; вона є в той же час незалежною і верховною владою. Перша ознака виявляється переважно зовні, в стосунках суверенної держави з іншими державами, друга — у внутрішніх стосунках» [8, с.363].

Отже, класичне поняття суверенітету, вперше розкрито Ж.Боденом, визначає суверенітет як постійну і абсолютну, найвищу і невідчужувану владу в державі, яка здійснюється як в середині країни, так і за її межами.

Класичне розуміння суверенітету стало об'єктом активної критики з боку представників теорій «обмеженого», або «розмитого» суверенітету. Адже за минулі століття багато що змінилося в світі, проте зміни наразі не вплинули на сутність і значення суверенітету в практиці конституційно-правового будівництва. При цьому суверенітет держави в умовах поступової глобалізації стрімко набув нових контурів та змістовних характеристик. Для вирішення багатьох глобальних проблем державам доводиться об'єднуватися, створювати союзи, співтовариства, регіональні структури колективної безпеки тощо. Спостерігаючи такі явища, чимало вчених стали піддавати критиці, в кращому разі перегляду, значення суверенітету в сучасному світі. Відтак юридична наука переживає методологічну кризу в розумінні сучасної природи державного суверенітету.

Передусім критика стосується концепції «абсолютного» суверенітету», відповідно до якої суверенітет держави базується на принципах загального міжнародного права [9, с. 232]. Так, Г.І. Тункін твердить, що «абсолютного суверенітету не може бути взагалі, а сам суверенітет не означає необмежену свободу дій» [10, с.47]. На думку В. А. Василенка, «у своєму прояві суверенітет існує лише як відносна категорія, яка обмежена внутрішнім та міжнародним правом» [11, с.23]. Цілком категорично, на нашу думку, в деякій літературі зазначається, що «ми є свідками настання доби обмеженого суверенітету, неповного суверенітету, нерівного суверенітету» [12, с.88].

Класичні погляди на поняття та зміст державного суверенітету зустрічаються в багатьох вітчизняних й зарубіжних працях і нині. Криза класичного розуміння категорії суверенітету безпосередньо пов'язана із процесом самозбереження суверенних держав і розвитком міждержавних відносин, які вимагали нових форм взаємодії та міждержавного співробітництва як дода-

ткового інструменту забезпечення конституційного ладу держав, внутрішньодержавного розвитку й національної безпеки.

Чимало дослідників вважають, що в умовах сучасного взаємозалежного світу, інтеграції, глобалізації була визнана допустимість самообмеження державного суверенітету на засадах взаємності при вступі до міждержавних союзів і створенні наднаціональних органів [13, с. 180].

Аналіз досліджень різних шкіл і течій — французької школи (Карре де Мальбер, М. Оріу), німецької школи (П. Лабанд, Р. Еллінек, Р. Прейс), англійської школи (В. Блекстон, Дж. Остін) — дозволяє сформулювати думку про те, що принцип суверенітету розвивався під впливом соціально-політичних умов, які постійно змінюються.

Так, історично він виник у зв'язку з розвитком абсолютизму, далі, трансформуючись в народний суверенітет, він обґрунтував розвиток капіталістичного типу держави. Становлення монополістичного капіталу, утворення держав імперського типу, зародження загального економічного порядку стимулювали ідеї розмитого, обмеженого суверенітету і відмови від нього. Із затвердженням Вестфальської системи міжнародних відносин принцип суверенності держав отримав загальноєвропейське визнання.

Необхідно відзначити, що ідеї заперечення суверенітету постійно звучать в політико-правовій полеміці. Фішер-Уільяме, звертаючись до проблеми суверенітету з точки зору міжнародного права, стверджував, що: «суверенітет як юридичний принцип не має жодного позитивного значення для міжнародного права. Це обмежувачий чинник» [14, с. 52].

Водночас багато авторів вважають, що в сучасних умовах суверенітет здійснюється в певних межах. Не можна не погодитися з Е.Л. Кузьмінім, який зазначає, що можна говорити про характер обмеження суверенітету, про його природу, але сам факт залишається фактом — ми досить часто зустрічаємося з обмеженням суверенітету тією чи іншою мірою [15, с. 51]. Адже більшість держав світу, формально маючи суверенітет, не володіють ним у повному обсязі, оскільки на них поширюється політична, економічна, а іноді й військова воля або навіть експансія з боку більш розвинених держав. У цьому аспекті державний суверенітет є фактичним аспектом явища, а не визначає його формально-юридичний або доктринальний зміст.

Зарубіжні наукові школи другої половини ХХ століття також приділяли увагу поняттю суверенітету. Так, наприклад, в США багаточис-

льні роботи на дану тематику прийшли до єдиного розуміння даної категорії, яка в даний час виражена в американському соціологічному словнику і в широко відомому словнику Вебстера. У першому випадку державний суверенітет трактується як «монополія держави» на використання державної влади в межах своєї юрисдикції. У словнику Вебстера «суверенітет», а точніше «суверен», визначається як «той, хто має вищу владу; верховний правитель; особа, що володіє вищою владою в державі; король, імператор, «монарх»; і як «група осіб або держава, що володіє суверенною владою» [16, с. 1736].

Цікаву думку висловлює і Олексій Олександрович Мойсєєв у своїй роботі «Співвідношення суверенітету і наддержавності в сучасному міжнародному праві (у контексті глобалізації)». Вчений визначає державний суверенітет як невідчужувану юридичну ознаку незалежної держави, яка символізує його політико-правову самостійність, вищу відповідальність і цінність як первинного суб'єкта міжнародного права. Співвідношення суверенітету і наддержавності необхідне для виняткового верховенства державної влади і передбачає непокору владі іншої держави, що виникає або зникає через добровільну зміну статусу незалежної держави як цілісного соціального організму й обумовлене правовою рівністю незалежних держав і є основою сучасного міжнародного права [17, с. 68].

А ось у доповіді канадської Міжнародної комісії з питань втручання і державного суверенітету (ICISS) стверджується, що покладений в основу стабільного і мирного світового порядку суверенітет держав є, в першу чергу, обов'язок їх урядів нести відповідальність за гідність і основні права і свободи людини, як і за збереження суспільного надбання міжнародного співтовариства. Заборона, що міститься в Статуті ООН, на втручання, повинна служити не лише міжнародному світу і безпеці, але і зміцненню права кожного державно-організованого, політичного суб'єкта вирішувати свою долю в умовах свободи і незалежності. Зовнішній, направлений зовні, в цілях самооборони, суверенітет держави охороняє внутрішній суверенітет народу, направлений на самовизначення. Пов'язані з ним владні повноваження по запобіганню втручання визнаються міжнародно-правовим співтовариством не самі по собі, а як необхідна умова міжнародного світу і безпеки. З цього визнання витікають взаємні обов'язки між окремими державами і їх співтовариствами.

Суверенітет означає, на нашу думку, основоположну відповідальність кожної окремої

держави за забезпечення мінімальних правових стандартів як усередині, так і поза країною.

У міжнародних відносинах все частіше посилюються на внутрішні справи держави. Міжнародний характер гарантій прав людини означає відповідальність співтовариства держав за мінімальний цивілізаційний стандарт в державах. Через це внутрішні справи країн стають міжнародними і глобальними в тій мірі, в якій вони не забезпечують мінімальних умов державності, визначених правами людини. Існують зрозумілі побоювання, що державам, які не забезпечують мінімальних стандартів, буде відмовлено у визнанні суверенітету. Це позбавить їх прав, що може виявитися більшою загрозою для міжнародної безпеки, чим збереження ними статусу члена міжнародного правового співтовариства. З цієї причини і відповідно до чинного міжнародного права, заборона на втручання, тобто зовнішній суверенітет окремої держави втрачає силу, якщо його правителі не можуть запобігти злочину проти прав людини (геноцид або обширні етнічні чистки). І тоді є логічним, що ICISS схвалює в цих випадках так звану гуманітарну інтервенцію, вважаючи право на втручання проявом відповідальності співтовариства держав за захист людей.

Якщо суверенітет окремої держави більше не наданий державі, а може бути досягнутий за допомогою співтовариства держав, то держави потрапляють під свого роду опіку міжнародного або світового співтовариства, перед яким вони зобов'язані звітувати, але від якого вони, у свою чергу, можуть зажадати підтримки.

Висновки. Суверенна держава залишається суверенною лише до тих пір, поки інші суверенні держави дозволяють їй бути такою. Ця система не має якоїсь постійної логіки, кодексу або інституційної підстави, її єдина умова - це прагнення всіх держав зберегти свій суверенітет, і, якщо не можливо, зробити його більш гарантованим. Не дивлячись на традиційність, простоту і повсякденність даної тематики, вона має важливе теоретичне і практичне значення. Чимало питань, що стосуються суверенітету, залишаються протягом багатьох століть, аж до теперішнього часу, спірними і невирішеними, а тому викликають численні дискусії. Фактично це стосується всіх сторін суверенітету, але найбільше - його поняття і змісту.

Список літератури

1. Политология: Энциклопедический словарь / Под общ. ред. Ю. И. Аверьянова. — М.,: Изд-во Моск. коммерч. ун-та, 1993. — 367 с.

2. Гринин Л. Е. Глобализация и национальный суверенитет. История и современность. № 1-2005. - С. 6-31.
3. Черниловский З.М. История государства и права зарубежных стран. М., 1995 г., С. 211.; Агабеков Г.Б. Жан Боден – основоположник концепции государственного суверенитета. М. 1990 г. – 245 с.
4. [Українська радянська енциклопедія](#) / За ред. М. Бажана. - 2-ге вид. - К., 1974-1985.- 434 с.
5. Політологія (теорія та історія політичної науки) / Шляхтун П.П. К.: Либідь, 2002.- 576 с.
6. Ж.Мере Принцип суверенітету. Історія та основи новітньої влади. / перекла Л.Кононовича, Львів: Кальварія, 2003 – С. 26
7. Гроций Г. О праве войны и мира // История политических и правовых учений: Хрестоматия / Сост. В. Ячевский. Воронеж, 2000. - 345 с.
8. Еллинек Г. Общее учение о государстве. - СПб., 1908. - С. 363.
9. Богуславский М. М. Иммуниет государства: советская доктрина/ М. М. Богуславский // Советский ежегодник международного права. – М. : Наука, 1981. – С. 228–243.
10. Тункин Г. И. Право и сила в международной системе / Г. И. Тункин. – М. : Междунар. отношения, 1983. – 199 с.
11. Василенко В.А. Международно-правовые санкции / В. А. Василенко. – К. : Вища шк., 1982. – 230 с.
12. Эбзеев Б. С. Глобализация и государственное единство России / Б. С. Эбзеев, Р. А. Айбазов, С. Л. Краснорядцев ; отв. ред. Б. С. Эбзеев. – М. : Формула прав, 2006. – 305 с.
13. Правовая система России в условиях глобализации : материалы науч. конф., посвящ. 80-летию ИГП РАН / отв. ред. Е. А. Лукашева, Н. В. Колотова. – М. : Ин. государства и права РАН, 2006. – 220 с.
14. Левин И.Д. Суверенитет. СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. - С. 52.
15. Кузьмин Э. Л. Мировое государство: иллюзии или реальность? / Э. Л. Кузьмин. – М., 1969. – 200 с.
16. Webster's New Universal Unabridged Dictionary. New York, 1993. - P. 1736
17. А.А. Моисеев. Суверенитет государства в международном праве. М., 2009 г.,- 420 с.

Стаття надійшла до редколегії 31 січня 2011 року.

Рекомендована до опублікування у "Віснику" членом редколегії А.З. Георгіціою.

N.V. Hryniuk

A CONCEPT OF SOVEREIGNTY IN MODERN INTERNATIONAL LAW

Summary

Sovereignty, though its meanings have varied across history, also has a core meaning, supreme authority within a territory. It is a modern notion of political authority. Historical variants can be understood along three dimensions — the holder of sovereignty, the absoluteness of sovereignty, and the internal and external dimensions of sovereignty. The state is the political institution in which sovereignty is embodied. An assemblage of states forms a sovereign states system.

H.V. Grinyuk

ПОНЯТИЕ СУВЕРЕНИТЕТА В СОВРЕМЕННОМ МЕЖДУНАРОДНОМ ПРАВЕ

Аннотация

На международном уровне суверенитет не может быть абсолютным. Международное право представляет собой систему обязательств, посредством которого государства соглашаются на ограничение свободы своих действий, тем самым, признавая возможность его влияния на внутреннюю политическую автономию. В то же время необходимо признать что, если юридические критерии суверенитета относительно определены, то политические – обладают меньшей ясностью. В реальности, концепция суверенитета определяет юридическое равенство и политическую независимость государств, остающимися довольно таки формальностью, тем более что соблюдение норм международного права является делом добровольным, а также, что нарушение данных положений не всегда санкционируются международным сообществом.